

PISKÁRKOSI SZILÁGYI SÁMUEL PEREGRINÁCIÓJA (1738–1742)

A protestáns elit körében általános szokás szerint a Piskárkosi Szilágyiak nemzedékeken keresztül a legjelesebb európai tudományos műhelyekben gyarapították műveltségüket. A család a 18. század folyamán három professzort adott a Debreceni Református Kollégiumnak.¹ Piskárkosi Szilágyi Sámuel (1742-től professzor, majd 1765-től tiszántúli szuperintendens) 18. századi művelődéstörténetünk azon fontos szereplői közé tartozik, akikkel méltatlanul keveset foglalkozott történetírásunk. Polihisztor volt, mint tudós kortársai mind, ugyanakkor hivatalával már-már összeférhetetlenül színes egyéniség. Róla való ismereteink közé olykor kellő tisztulás nélkül szivárogtak kortársi ortodox ellenfeleitől származtatható jelzők: mint a voltairiánus és a deista.² Szuperintendensről lévén szó, ez az értékelés szinte rágalommal ér fel, kétségtelen mégis, hogy Nyugat-Európában kiteljesedett műveltségében felfedezhetjük a felvilágosodás gyakran egymással sem harmonizáló árnyalatainak számos lényegi sajátosságát. Az alábbiakban világnézetének alakulását döntően formáló peregrinációjáról tanúskodó források közreadása és megvilágítása a célom.

A források. Nagy veszteség, hogy Szilágyi Sámuel *naplója*³ peregrinációjának legértékesebb dokumentuma csak töredékesen maradt ránk. Ez a tenyérnyi füzetke, sebtében odavetett néhányszavas közléseivel jelentősebb tartalmat hordoz, mint a „pro decore familiae” őrzött emlékkönyv a maga bölcsességeivel. Ez a napló az egyetlen bizonyítéka annak, hogy Szilágyi Sámuel Magyarországon milyen gondos nevelésben részesült. Debrecenből 13 évesen a Pozsonyi Lyceumba került, ahol 1732-től 1734-ig Tomka-Szászky János keze alatt is tanult. Az akkori fővárosba nemcsak „német szóra” küldték. Bél Mátyás iskolája az egyetlen olyan hazai oktatási intézmény volt, ahol minőségileg színvonalasabb, szemléletileg lényegesen modernebb képzés folyt mint Debrecenben.

Nyugat-európai útját naplója hiányában csupán *peregrinációs albuma*, *franekei „bizonyítványa”, néhány levele* és az általa vásárolt könyvekben található *possessor bejegyzések* segítségével követhetjük nyomon.

Utazása. A „bujdosó” diákok erszényük kímélése, kényelmük és biztonságuk érdekében részletesen kikérdezték elődeiket és professzoraikat a legcélravezetőbb útvonalról.

1. Piskárkosi Szilágyi Márton 1716 és 1747, P. Szilágyi Sámuel 1742 és 1758, P. Szilágyi Gábor 1790 és 1807 között professzorkodott. Ld. S. Szabó József: *A Debreceni Református Kollégium tanárai*. . . Debrecen, 1926. 30–32.

2. Révész Imre: *Sinai Miklós és kora*. Bp., 1959. 42. 53. Lengyel Imre szerint a „felvilágosodás haladó balszárnyát képviselte...” (*A svájci felvilágosodás és debreceni kapcsolatai*. In: KLTE Könyvtárának Közleményei 85. Debrecen, 1973. 238.)

3. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára (a továbbiakban R) R 607/52 a.

Így általában egymás nyomdokában jártak. Szilágyi 1738 *nyarán* indult,⁴ Győrön és Pozsonyon keresztül jutott el Bécsig. Ez a Helvétiaába tartó akadémikusok jellegzetes útiránya volt. Utazásáról szüleihez írott, 1739. május 19-én kelt levelében számolt be. (L. Melléklet I.) Leveléből nem derül ki, hogy Bécstől Majna-Frankfurtig hogyan utazott. Feltehető, hogy debreceni elődjéhez, Maróthi Györgyhöz hasonlóan, az olcsóbb vízi szállítással élve⁵ a Bécs–Regensburg közötti táv egy részét a Dunán tette meg. Egyébként a Bécs–Linz–Passau–Regensburg irány a birodalmi posta főútvonalával egyezik, amely Nürnbergben keresztül egészen Majna-Frankfurtig vezetett.⁶ Innen Leidenig, első állomás-helyéig hajózott.

*Peregrinációs albuma*⁷

Az albumok szuperlatívuszokban bővelkedő bejegyzéseinek legkézenfekvőbb haszna, hogy segítségükkel összeállítható egy-egy utazás kronológiája. A jelen esetben ez a haszon is részleges, ugyanis Szilágyi Sámuel csak 1740-ben vásárolt emlékkönyvet,⁸ mikor Leidenben már régen befejezte tanulmányait. (Mivel 1740 előtti állomáshelyeit Svájcba való távozása előtt újra bejárta és néhány személlyel *utólag* pótolta ezt a hiányt, a beírók neveit nem kronológiai rendben fogom felsorolni.) A Németalföldön tanuló diákok egyébként a kiváló közlekedési lehetőségeket, az évi 10–16 heti vakációt kihasználva megehették, hogy többször felkeressék a virágzó ország nevezetes városait. Sokan éltek is e lehetőséggel.⁹

A bejegyzések közül 52 származik az 1740 *augusztusa* és 1743 *októbere* közötti időszakból. Ezekből 6 datálatlan. Összesen 60 személy írt az albumba. Közülük 8 Szilágyi Sámuel halála után, 1790 körül.¹⁰ *Földrajzi megoszlás* szerint Németalföldön 27 (Franecker 11, Leiden 4, Utrecht 7); Svájcban 21 (Bargen 1, Bern 14, Zürich 6); a Német-Római Birodalom területén 2 (Strassbourgbán); és Magyarországon, Szilágyi hazatérése után 2 bejegyzés keletkezett. A 60 szövegrészt *nyelvileg* vizsgálva, 27 teljesen latin nyelvű. A görög (10); a héber (6); és az arab (1) sorok latinnal együtt fordulnak elő. A terjedő „deak-talanság” jele a 9 nemzeti nyelvű – német, francia és holland – szöveg. Szilágyi 9 honfitársa közül egyik sem anyanyelvén írt. *Külső jegyeit* tekintve, az album 110×165 milliméteres, gyéren aranyozott, bőrkötésű, zsebben hordható könyvecske. Összesen 82 lapot tartalmaz. (A 47. és a 48. közötti lap hiányzik.) Gerince négybordás, préselt és aranyozott.

A bejegyzések formailag állandó vonása, hogy latin, ritkábban görög vagy héber idézzel kezdődnek, majd a helyszín és az időpont megadásával és személyes jellegű sorokkal fejeződnek be. Az idézetek zöme a Bibliából, vagy klasszikus szerzőtől való. A személyes jellegű emléksorok a kapcsolat jellegére és eredetére utalnak: tanár-tanítvány

4. A Szilágyi Sámuel életével foglalkozó tanulmányokban és lexikonicikkben szerepel az a téves adat, hogy 1735-ben indult Nyugat-Európába. Ld. Zoványi Jenő: *Magyar protestáns egyház-történeti lexikon*. Bp., 1977. 605.

5. Tóth Béla: *Maróthi György albuma*. In: *Studia Litteraria*. XI. Debrecen, 1973. 111.

6. Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp., 1958. 86. Ugyanezen az útvonalon járt 1740-ben Bod Péter is. ((*Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. Kolozsvár, 1940. 92.)

7. R 607/36.

8. Lehetséges, hogy utazása kezdetétől volt albuma, csak elveszett. Elképzelhető az is, hogy később hódolt be az általánosan elterjedt szokásnak, biztos lévén abban, hogy hazatérése után képeségeihez méltó pozícióba kerül.

9. Keresztesi József egy húsvéti vakáció alkalmával 15 nap alatt járta be a legnevezetesebb holland városokat, és ez 25 forintjába került. Ld. Keresztesi József: *Magyarország polgári és egyházi közéletéből...* Bp., 1882. 11. – Jellemző Wittmann Tibor adata (*Németalföld aranykora*. Bp., 1965. 216.) amely szerint egyes csatornákon már a 17. században óránként indultak hajójáratok.

10. R 607/36 ff. 73–77. és a hátsó kötetátlán.

viszonyra, esetleg korábbi találkozásra, régibb keletű ismeretségre. Szilágyi 13 professzorának sorai iskolalátogatási bizonyítványt is pótolnak. Az első kötetáblán található a tulajdonos kézjegye: "Sam. Szilágyi M. F. Hungari Debretzinensis A. AE. V. 1740."

A beírók névsora:

Alma, [Petrus] Theologiae Studiosus Frisius – 1740. (7. p. verzo)
Bányai, Stephanus – Franequetae Frisiorum, XII. Kal. Sept. 1740. (11. p.)
Belius, Carolus Andreas Philosophiae et Artium Magister
Argentorati, 1740. 20. dec. (10. p.)
Boltz, David Albert Theologiae Studiosus
Bernae, 1741. (13. p. verzo)
Breitingerus, Joannes Jacobus Artis Cogitandi et Dicendi Prof.
Tiguri, ad.d. XIV. Decembris 1741. (21. p.)
Brouwer, P. R. Acad. Frisior. ab Actis
Franequerae, 21. Aug. 1740. (11. p. verzo)
Conradi, Petrus Theol. Prof.
Franequerae, d. 21. Aug. 1740. (43. p.)
Dečki, Samuel
Lugduni Batavorum, A.AE.V. 1740. VI. Kalendarum Septembris (68. p.)
Des Bordes, Jan Carel
Debreczin, den 24. October, 1743. (17. p.)
Diesbach, Ludovicus a' Helv. Bernas
Dabam Vigesima Aug. A. 1741. (46. p.)
Drupsel, Johannes
Strassburg, 20. Dec. 1740. (12. p.)
Du Bois, Godofred
Franequerae, 1740. (38. p.)
Escherus, Johannes Secretarius
Tiguri, die 16. Dec. 1741. (71. p.)
Fenner, Gottlieb
Bernae. Helvet. d. 8. Dec. 1741. (58. p.)
Fischer, Joh. Rod. V.D.M. et pastor Bargensis
Bargen, d. 30. Junii 1741. (57. p.)
Freudenberger, G. Helv. Bernas V.D.M.
Bernae, 18. Nov. 1741. (70. p.)
Frisius, Joannes Senator et questor Reipubl. Tigur.
Tig. Helvet. die 17. Decembr. Anni 1741. (6. p.)
Hemsterhuis, Tiberius
Franequ. Fris. 1740. Pridie. Id. Sexst. (41. p.)
Hermann, Jean François
Bernae. le 7-e Decembre 1741. (16. p.)
Jancsó, Michaël
Franeker. Ao. 1740. Aug. (39. p.)
Klust, J. D. d'Amsterdam
Debreczin, 24. Octobre 1743. (17. p. verzo)
Küpfer, Joh. V.D.M. et H.T. vicarius ord. in Kilchdorf
Dabam 20. Aug. 1741. (47. p.)
Laan, Petrus S.S. Th. prof. ord.
Fran. Fris. a.d. XXII. Aug. 1740. (44. p.)
Lavaterus, Jo. Jacobus S. Theol. Professor.
Tiguri Helvetiorum. d. 14. Decembris 1741. (20. p.)
Lebo, Stephanus
Lugduni Batavor. 28. Augusti 1740. (80. p.)
Loon, Arnoldus van S.S.Th. Stud. Frisius
1740. (8. p.)
Millius, David S.S. Theol. Antiquitat. Sacr. et Lingv. Orient. prof.
Trajecti ad Rhenum, a.d. 1. Decembris 1740. (56. p.)

Morlot, Samuel V.D.M. H. Bernas p.t. Bibliothecarius
 Bernae, 18. nov. 1741. (69. p.)
Ottius, Jan Baptista
 Tiguri, 1741. (68. p. verzo)
Pronckert, C. P. Litt. Stud.
 Trajecti ad Rhenum, Prid. Cal. Decemb. 1740. (2. p.)
Rais, J. A. de
 Bernae, 26. Dec. 1740. (13. p.)
Romond, D' Litt. Stud.
 Trajecti ad Rhenum, Prid. Kal. Dec. 1740.
Schalwyk, Litt. Stud.
 Trajecti ad Rhen. Kal. Decemb. A. 1740. (3. p.)
Scheurer, Anna Maria
 (16. p. verzo)
S[.cheurer] C[.atarina]
 (18. p.)
Scheurer, L.
 Berne, le 7. Dec. 1741. (15. p.)
Scheurer, R.
 Berne, 8. Dec. 1741. (18. p. verzo)
Scheurer, Samuel V.D.M. S.S.Th. et H.Prof. Soc. Reg. Ang. et
 Bor. membrum. Bernae, a.d.VI. Dec. 1741. (14. p.)
Schmidt,
 (14. p. verzo)
Schrader, E. G. S.S. Th. St.
 (10. p.)
Schrader, Jo. Philologiae St.
 (9. p.)
Schultens, Albert
 Lugd. Batav. a.d. 27. Aug. 1740. (54. p. verzo és 55. p.)
Soofalvi, Josephus Hungarus e Transilvania
 Lugduni Batavorum, 1740. 27. Augusti (54. p.)
Tétsi, Samuel S.S.Th. et LL.00.Stud.Hung.
 Franequerae Frisior. Anno R. 1740. D. 21. Aug. (61. p.)
Tzeplédi, Petrus S.S.Theol. et Med. Stud.
 Trajecti ad Rhen. Die. 2. Dec. 1740. (81. p.)
Vicat, B. Ph.
 Bernae, die. 12. Febr. 1741. (62. p.)
Vinter, T. U.
 (45. p.)
Vogelsang, C[.ornelius] Litt. Hum. Stud. Fris.
 Franequerae, XV. Kal. Septembris Ao. 1740. (9. p.)
Voget, Albert S.S.Theol. prof.
 Trajecti, Kal. Dec. A. 1740. (33. p.)
Wesseling, Petrus
 Traj. ad Rhen. Kal. Decemb. 1740. (53. p.)
Zimmermann, Jacobus prof. theolog. Tigurinus
 Tiguri, 16. Decembris, 1741.

Leideni tanulmányai

Érkezésének pontos időpontját nem ismerjük. Hivatalosan 1738. szept. 23-án iratkozott be,¹¹ és a szabályok szerint ennek az érkezés után nyolc napon belül meg kellett történnie,¹² Szilágyi Sámuel 1739. május 19-én írott levelében számolt be leideni hányattatásairól. (Ld. Melléklet I.)

A németalföldi városok közül Leidenben volt a legnagyobb a drágaság, viszont a leideni egyetem adta a legmagasabb stipendiumot: teljes ellátást, zsebpénzt, és hazafelé menet útiköltséget.¹³ Ez az oka, hogy az ösztöndíjak körüli helyzet a harmincas évek végén kezdett elmérgesedni. Sárospatak, Debrecen és Marosvásárhely jelentkezésével egyidőben a kolozsváriak újabb helyet kértek,¹⁴ így Szilágyi Sámuel, aki a debreceniek első jelöltje volt az ösztöndíjra, hosszú ideig hiába várakozott. Az előjelek alapján (Debrecenből már 1738. január 20-án írtak Leidenbe) Szilágyi biztosra vette az ösztöndíj elnyerését, sőt Schultens professzor biztatására ebben még 1739. májusában is bizonyos volt. Schultens minden tekintélyét latba vetve próbált segíteni Szilágyin, aki privatum collegiumán a héber és arab nyelv tanulásában kitűnt tehetségével. Az egyetem fenntartóihoz címzett emlékiratában Debrecen a magyar protestantizmus szempontjából igen fontos nagyvárosnak mutatta be, „... amely ha elbukik, minden el isvész...”. Az emlékirat szerint a Schultens régenssége alatt Leidenben tanult magyarok példái a szorgalomnak, előhaladásnak.¹⁵ Elismerése személy szerint is szólt Szilágyi Sámuelnek, akit atyjához írott levelében a „természet remekének” nevezett.¹⁶

A Méltóságos Ordók végül azért nem szavazták meg az ösztöndíjat, mert hazaiak és külföldiek, valamint magyarok, lengyelek és litvánok aránya így felborult volna. E lehetőség elvesztése súlyos csapás volt Szilágyira. A létbiztonságban tölthető három év reményében ugyanis nem zsugorgatta pénzét. „Feljövetelekor” a drágább, kényelmesebb utat választotta, a nagyobb városokban „experált”, Győrtől Leidenig 80 Rhénes forintot költött. Öltözködésre 100 Rhénes forintot, ebédre 8 hónap alatt 107 Belga forintot, fél évi szállására 30, hideg kosztra 60 Belga forintot fizetett. (100 Belga forint = 80 Rhénes forint.) Könyvekre pedig már első tartózkodási helyén több mint 195 Belga forintot áldozott. Tehát kintlétének első éve körülbelül 500 Rhénes forintjába került.

Leveleiből tudjuk, hogy a könyvekre kiadott summát később sem bánta meg. Pedig konzervatív felfogású társai ezt egy lelkes szempontjából fölösleges luxusnak tekintették. (A könyvek jegyzékével együtt Ld. Melléklet I.) Ő azzal védekezett, hogy ha „nem praedikáció kezdenők a tanulást, talám azután ahhoz is jobban értenénk”. Életét tehát a tudás, a tapasztalat, a belátás alapjain próbálta felépíteni. Az általa Leidenben vásárolt több mint 90 mű jegyzéke nem tartalmaz sem tudománytörténeti, sem világnézeti szempontból túl sok különlegességet. Kevés kivétellel azt az érdeklődést tükrözi,

11. *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae*. Hagae, 1875. 974. és Antal Géza: *Az utrechti és leideni egyetemen járt magyar ifjak névjegyzéke*. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1888. 440.

12. Graaf, G. Henk van de: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században*. Kolozsvár, 1979. 92.

13. Miklós Ödön: *Magyar diákok a leideni Staten College-ben*. In: *Theologiai Szemle*, 1928. 308.

14. *Uo.*

15. Miklós Ödön *i.m.*, 310.

16. „Filius tuus Samuel... portentum istud naturae.” R 607/37 1. Kazinczy még olvasta Hemsterhuis professzornak is „...egy levelét egygy critical tárgyut, 's ez mutatja, melly tekintetben volt Szilágyi a maga Professorai előtt...” Ld. Kazinczy Ferenc: *Debreczeni Superintendens Piskárcsosi Szilágyi Sámuel élete*. In: *Tudományos Gyűjtemény* VIII. k. Pest, 1820. 94.

amely az „ortodox-kartézianus” Debreceni Kollégium nevelte, keleti nyelvek tanulmányozására alaposan felvértezett diákra lehetett jellemző. Megvásárolta ugyan Tacquet aritmetikáját,¹⁷ vagy Weidler *Institutiones matheseos* című, fizikai és csillagászati fejezetet is tartalmazó művét,¹⁸ de ez a könyvjegyzék nem mutatja szembetűnő jelét annak, hogy néhány év múlva ő lesz a newtoni fizika azon debreceni tanára, aki „exstaticus” lelkesedést vált ki tanítványaiból.¹⁹ Ez természetes, hiszen korábban nem is találkozhatott azokkal az új eszmékkel, amelyek Leidenből hódították meg Európát éppen ezekben az években. A korai felvilágosodás szempontjából fontos mű Pufendorf egyetemes és német történelme.²⁰ A görög nyelv és irodalom majdani tanára haszonnal forgathatta Verwey *Nova via docendi* c. művét is.²¹ A század negyvenes éveiben játszódtott le a Debreceni Kollégiumban a ramusi logika leváltása Wolff-hoz közel álló szerzők műveivel. A Kollégium professzorai először Clauberg művét tartották erre a legalkalmasabbnak.²² Sajnos nincs jegyzékünk arról, hogy későbbi állomáshelyein az elsajátított új szemlélet jegyében milyen könyveket vásárolt. Elszórt adatokból viszont tudjuk,²³ hogy szó szoros értelmében vett nyomorgása ellenére beszerezte a felvilágosodás néhány alalművét: Pierre Bayle *Dictionarium*át²⁴ és Wolff néhány kötetét.²⁵ (Könyvei közül csak azok kerültek a Debreceni Kollégiumba, amelyeket még életében ő maga ide ajándékozott. A legértékesebb műveket nyolc gyermeke örökölte. Bár élete végéig a leideni szerzemény többszörösét sikerülhetett összegyűjtenie, könyvtárának magva nem rekonstruálható.)

Leideni könyvjegyzéke 27 hatalmas folió méretű könyvet tartalmaz, jónéhány közülük eléri az 5 kilogramm súlyt. Így már sokkal valószínűbbnek tűnik az 1740-ben Leidenben időző Bod Péter elgondolkodtató adata a peregrinusok által hazaszállított 7–15 mázsa könyvről.²⁶ Különösen, ha arra is gondolunk, hogy a szállítás nehéz vasalt ládákból és hordókban történt.

A már említett keleti nyelveken kívül az „*Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae*” szerint főként a teológia és a matematika tanulmányozására törekedett.²⁷ Németalföldön az új szemlélet és módszer annyira áthatotta az oktatás egészét, hogy akadt teológiai professzor, aki a héber régiségek egyes kuriózumait kicsinyített makettekben szemléltette.²⁸ Schultens sémi nyelvhasználati módszere és arab oktatása is nagy áttörést

17. Tacquet, Andreas: *Arithmeticae theoria et praxis*... Amstelaedami, apud van der Plaats, 1704.

18. Weidler, Friedrich: *Institutiones matheseos selectis observationibus illustratae*. Lipsiae, 1734. — Weidler könyvének Debrecenben való feltűnését Tóth Béla a „Wolffi gondolkodás első fecskéjének” tekinti. (Tóth Béla: *A debreceni kollégium tankönyvei a 18. században*. In: *Studia Litteraria XX*. Debrecen, 1982. 62.)

19. Szabó Botond: *Debrecen és a kísérleti fizika oktatásának magyarországi kezdetei*. In: *Fizikai Szemle*, 1982./5. 173.

20. Pufendorff, Samuel: *Introductio ad historiam Europeam*... Francofurti ad Moenum, 1704. Knoch.

21. Verwey, Joannes: *Nova via docendi graeca*... praeceptis maxime necessariis. Amstelodami et Ultrajecti, 1737.

22. *Johannis Flenderi*... Phosporus Philosophicus novissimus seu logica contracta Clauber-giana... ed quarta... Amstelodami, 1712.

23. Peregrinációja után R 607/52 a jelzetű naplótöredékének üresen maradt lapjára írta be néhány könyvének címét, és azon diákjainak nevét, akiknek kölcsönözte ezeket a műveket.

24. Bayle, Pierre: *Dictionaire historique et critique*... I–IV. A Basle, Brandmüller, 1738.

25. Wolff, Christian: *Philosophia rationalis sive Logica*... Francofurti et Lipsiae, 1732.

26. Bod Péter *i.m.*, 101.

27. *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae*... Hagae, 1875. 974.

28. Tóth Béla: *Polgári Mihály önéletrajza és itineráriuma*. Klny. Debrecen, 1973. 82.

jelentett. A nyelvtani exegézis pedig annak a felismerésnek a győzelme, hogy a héber nyelv nem a mennyekből ereszkedett alá, korhoz kötött, és más nyelvek segíthetik magyarázatát. A harmincas években a legdöntőbb lépések az emberi szellem felszabadulása útján a tudományos életben uralkodó teológiai gondolkodás racionális megújulása terén történtek.

A matematika és az asztronómia professzora Jacobus Wittichius volt.²⁹ (Az ő műve lehet a könyvjegyzékben szereplő *Exercitationes Academicæ*.) Bizonyítékok hiányában – mivel más németalföldi egyetemen ilyen tanszék nem volt – csak feltételezhető, hogy S' Gravesande³⁰ „polgári és katonai” építészeti előadásait látogatta. Mindenesetre az 1742-ben elkészült új debreceni fizikai előadóterem, és néhány évvel később a Bibliotheca új épülete Szilágyi Sámuel tervei alapján készült.

Szilágyi emlékkönyvének Albert Schultens,³¹ Soofalvi József³² Deáki Sámuel³³ és Lebó István által fogalmazott leideni lapjai³⁴ 1740 augusztusában és szeptemberében keletkeztek. A megghiúsult remények ellenére, a későbbiekben nagyon eredményesnek bizonyult ez a kemény munkában eltöltött esztendő.

Franeker

A franekeri egyetemre 1739 júniusában iratkozott be.³⁵ Franekeri éve alatt szerezte be albumát, így itteni professzorai, diáktársai közül már többen szerepelnek soraikkal. 1740. április 27-én kelt végtelenül elkeseredett levelében (Ld. Melléklet II.) súlyos betegségekről, szélsőséges időjárásról, nagy szegénységről, adósságokról, szokatlan ételekről, nélkülözésről, honvágyról és elkallódott hazai levelekről olvashatunk. Pedig kortársai egybehangzóan említik rendkívüli testi erejét, jó kedélyét,³⁶ a megfeszített szellemi munka pedig nem okozhatott gondot, hiszen ahhoz kora gyermekségétől hozzáedződött. Említi küszködését egy „extreme gonosz” emberrel is. Az ügy ismert lehetett tanárai és barátai körében. Ezzel magyarázható, hogy a szokásos illendően magasztaló szövegek elé

29. Wittichius, Jacobus (1677–1739) a filozófia, majd 1734-től a matematika és az asztronómia professzora.

30. S' Gravesande, G. Jacobus (1668–1742) a filozófia, a matematika, az asztronómia és az építészet professzora.

31. Schultens, Albert (1686–1750, Az album (R 607/36) 54. lapjának verzóján arab sorai olvashatók. 55. p. „Simplex sigillum veritatis. praestantissimo et ornatissimo Dño Zilahi(!) ad praeclara omnia feliciter enitenti lubens meritoque posuit, atque amoris pignus reliquit A. Schultens. Lugd. Batav. a.d. 27. Aug. 1740.”

32. Bejegyzése: „Virtututi gloria comes. D.D. Samueli Szilágyi Amico Singulari fausta quaevis precatur Josephus Soofalvi. Hungarus e Transilvania. Lugduni Batav. 1740. 27. Augusti.” R 607/36 54. p.

33. Bejegyzése: „Magni Patris Filio in Spem Patriae ac Ecclesiarum magnis passibus pulere consurgenti Juveni, Pio Docto ac Prudenti, D. Samueli Szilágyi: Amico tenerrime dilecto, in memoriam Studiorum Lugduni Batav. per aliquod tempus suavissime una transactorum, ut et in Sacramentum Futuri Amoris, Candido Pectore Sacrum fecit hocce bene nati Pectoris Calcar. Samuel Deáki ms. Lugduni Batavorum; A.A.E.V. 1740. VI. Kalendarum Septembris.” R 607/36 68. p.

34. „Nulla est tam facilis res, quin difficillis Scit Quam invitus facias. Hoc Terentiano Nobilissimo ac ornatissimo Albi Huius Possessori. amico Suo gratissimo se totum tradit, Steph. Lebo mp. Lugduni Batavor. 28. Augusti 1740.” R 607/36 80. p.

35. Hellebrant Árpád: *A franekeri egyetemen tanult magyarok*. In: Történelmi Tár 1887. 202.

36. Tóth Ferenc: *Túl a Tiszai Superintendenciában élt református püspökök élete...* Győr, 1812. 172 pp.

erre utaló aktualizálható mondások kerültek: a szenvedést megszépítő emlékezésről, vagy arról, hogy a jó ügy végül diadalmaskodik.³⁷

Sokirányú érdeklődésének megfelelően Franekerben is a legkülönfélébb tudományokkal foglalkozott. Tiberius Hemsterhuis³⁸ professzor külön hangsúlyozta tehetségét és sokoldalúságát: „Viro juveni comitate morum singulari et bonis artibus instructissimo Samueli Szilágyi, qui acumine ingenii, et legitimo humanitatis omnis doctrinarumque cultu consecutus est, ut vim virtutemque dicti Epicharmei perspectissimam habeat, auditori suo in primis carissimo hoc amititiae prolixique in eum animi monumentum lubens meritoque ponit.” Hemsterhuis elégedettségét igazolja, hogy tanítványának második nyomtatásban megjelent költeménye egy görög versezet, melyet a felvilágosult svájci triumvirátus egyik tagjának Werenfelsnek halálára írt, mikor Svájcba érkezett.³⁹

Az emléksorok tanúsága szerint a heterodoxiával vádolt Hermann Venema,⁴⁰ Godofred du Bois filozófia professzor,⁴¹ Petrus Conradi⁴² és Petrus Laan⁴³ teológiai professzorok előadásait látogatta. A magyar diákok közül Bardótz Pál⁴⁴ a leideni együttlét emlékét idézi. A legérdekesebb a majdani pataki professzor Bányai István⁴⁵ bejegyzése: „Notitiae Posoniensi. Consuetudini Franequeranae pariter usque iucundae. L.M.Q. Franequerae Frisior. XII. Kal. Septembr. 1740.” Úgy látszik a protestáns elit körében nem volt egyedi a peregrinációt megelőző 1–2 pozsonyi esztendő!

Venema bizonyítványában (Ld. Melléklet III.) Szilágyit mint igen kedves és legkiválóbb tanítványát ajánlja, akinek erkölcsére és tudására egyaránt vonatkozik, hogy Franekerben senki sem utasította maga mögé.

Utrecht

Nem maradt ránk 1740 júliusa és 1740 decembere között – azaz utrecht-i tartózkodása idején – írott levele. Érkezésének és távozásának egészen pontos dátuma sem ismertes. Az bizonyos, hogy 1740-ben annak rendje és módja szerint beiratkozott az egyetemre.⁴⁶ Valószínű, hogy ez már néhány nappal azután megtörtént, hogy megkapta franekeri bizonyítványát.

37. „Tandem bona causa triumphat. Hac pauca juveni Doctissimo, ac sibi amicissimo hujus albi possessori in aeternam memoriam adscribere voluit. Arnoldus van Loon S.S.Th.Stud. Frisius 1740.” R 607/36 8. p. és „Seneca in tragoed. Quae fuit durum pati Meminisse dulce est... Michaël Jantsó. Franeker, Ao. 1740. 17. Aug.” R 607/36 39. p.

38. Hemsterhuis, Tiberius (1717–1740) a görög nyelv és a történelem professzora.

39. *Petri Ryhineri Vita Samuelis Werenfelsii*. Basileae, 1741. 49. és Budai Ezsaiás: *Régi tudós világ históriája*. Debrecen, Szigethi, 1802. X–XI. p.

40. Bejegyzése: „Omnia explorare, bonum retinere. Hoc monito dilutissimum auditorem et eruditionis verae studiosissimum virum dimittit suique memoriam vim divinae benedictionis adprecatione commendat. Herm. Venema. Franequerae, XIV. Kal. Sept. 1740.” R 607/36 42. p.

41. „... Viro eruditissimo Samueli Szilágyi auditori suo carishoc amititiae et propensae voluntatis monumentum ex animi sententia posuit. G. du Bois. Franeq. 1740.” R 607/36 38. p.

42. „... Hisce praestantissimo atque eruditissimo hujus albi possessori memoriam sui commendat simulque prolixum secundi Numinis favorem apprecatur. P. Conradi Theol. Prof. Franequerae, d. 21. Aug. 1740.” R 607/36 43. p.

43. „... Quo aureo dicto, Viro eruditissimo Sam. Szilágyi auditori Sui Carissimo, Sui memoriam cum prolixa boni omnis faustaque adprecatione, commendatam vult. P. Laan S.S.Th. Prof. ord. et conc. acad. Fran.Fris. a.d. XXII. Aug. 1740.” R 607/36 44. p.

44. „Omnia Vanitas. In memoriam suavissime consuetudinis Leidensis doctissimo D^{no} Szilágyio Paulus Bafdotz. Franequerae, 17. Aug. 1740.” R 607/36 38. verzo.

45. Bányai (Szabó) István (1711–1767).

46. Segesvári Lajos: *Magyar református ifjak az utrecht-i egyetemen*. Debrecen, 1935. 29.

Hollandiában Utrecht volt az egyetlen város, ahol tudjuk, Szilágyi Sámuel tanítványt vállalt. Erre bizonyára az otthoni pénzküldemények elmaradozása készítette. C. J. Pronckert studiosus barátjának és praeceptorának nevezi, D' Romond pedig héber nyelv-tanárának.⁴⁷ A professzorok közül a filozófus és jogász Petrus Wesseling,⁴⁸ a híres keleti nyelvész David Millius⁴⁹ és Voget⁵⁰ teológiai professzor, P. Szilágyi Márton egykori diák-társa írtak hallgatójuk albumába.

Petrus Tzeglédi Theologiae et Medicinae studiosusé az album egyik legértékesebb lapja: „Cogita tria: 1. Unde venisti erubescere, 2. Ubi es ingemisce, 3. Quorsum abiturus es, contremisce. Quoniam ex ergastulo inter stercus et urinam constituto natus, in mundum venisti erubescere! Quoniam in peregrinatione es, ingemisce! Quoniam ad terribile districtissimi iudicis tribunal olim iturus es contremisce! Horum recordationem Suaeque amittitaeque memoriam perennem cum omnigenae prosperitatis Sincera appreciatione commendat Amico vero noto et Sincere dilecto Amicus ad aras . . . usque Petrus Tzeglédi . . . Trajecti ad Rhen. Die 2. Decembris 1740. Symb. Aspera qui perfert, super astra per aspera fertur.” Ugyanehhez a Tzeglédi Péterhez disputációja alkalmából Szilágyi 1740-ben szép stílusú üdvözlő verset írt, amely többször megjelent nyomtatásban.⁵¹ Utjának valamelyik állomásán feltehetőleg Szilágyi is disputált. Erre a Leidenből ismert Wilhelm Hieronimushoz írott leveléből következtethetünk.⁵² Szilágyi Sámuel ebben a levélben említi ugyanis W. Hieronimusnak öhözzá írott versét, amelyben szép pályafutást jósolt. Ilyen jellegű üdvözlő verseket pedig nyilvános disputációk után volt szokás írni és megjelentetni.⁵³

Szilágyi már 1740 tavaszán értesült atyjának kívánságáról, hogy még egy évig tanuljon Svájcban is. Erre a szűkölködésben megfáradva lelkesen vállalkozott. A peregrinusok általában indulásuk előtti napokban jegyeztettek albumukba. Az utrechti lapokat kivétel nélkül 1740 decemberében keltezték, ez azt jelenti, hogy a hónap első fele már a készülődéssel, búcsúzással telt. December 20-án már Strasbourgban találjuk, ahol Bél Mátyás fia a következőket írta az emlékkönyv 10. lapjának verzőjára: „Adversitas est pro Cote. (!) Clarissimo Szilagio amico aestumatissimo, in sui memoriam hac pauca dabat L.M.Q. Carolus Andreas Belius philos. et art. Mag. Argentorati, 1740. 20. dec.”

47. „... Amico suo intimo et ad Linguam Sanctam Manuductori in gratiae mentis Testimonium et in signum non periturae amititiae lube-ter ponere voluit. D' Romond Litt. Stud. Trajecti ad Rhenum, Prid.Kal. Dec. 1740.” R 607/36 1. p.

48. „... Viro praestantissimo, suoque Auditori in perennem Sui memoriam Adscripsit P. Wesseling Traj. ad Rhen. Kal. Decemb. 1740.” R 607/36 53. p.

49. „Vita nostra peregrinatio est, mundus diversorium, patria coelum. Per eximio, literisque ac moribus politissimo albi hujus possessori, gratiam Domini Nostri Jesu Christi, faustos viales, et fata invidenda precatur, suique memoriam commendat Davim Millius S.S. Theologiae, Antiquitat. Sacr. et Linguarum Orient. Prof. ordinarius. Trajecti ad Rhenum a.d.1. Decembris 1740.” R 607/36 56. p.

50. „Praestantissimo Albi hujus Domino, Auditori Sui aestumato, Parentis Eximii, Sui quondam in hac Acad. Commilitonis et Amici Honoratissimi *μνησιω* sui commendabat memoriam, ipsumque propensissimo summi Numinis favori Alb. Voget S.S. Theol. prof.” R 607/36 33. p.

51. Pallas Debrecina. Currante Josepho Péczely. Debrecini, Franciscus Tóth, 1828. Carmina Samuelis Szilágyi: 169–176. „Ad praest. ac erud. Dominum Paulum Czeglédi, cum publice in Acad. Traj. Disputaret” címen szerepel a költemény, valószínűleg hibás névkiegészítés miatt, ugyanis ekkor Czeglédi Pál nem tanult Utrechtben.

52. R 607/48d./18.

53. Herepei János: *Az akadémiai vitatkozások és az üdvözlő versek egymáshoz való viszonya*. In: *Adattár a XVIII. század szellemi mozgalmainak történetéhez*. Budapest–Szeged, 1971. 376–377.

Bernben Samuel Scheurer,⁵⁴ a helyi egyetem tanára, a veszélyben lévő magyar protestantizmus támogatója fogadta házába. Scheurer egyik leveléből tudjuk, hogy a vándorélet, a rendszertelen étkezés újra olyan súlyos betegségbe döntötte Szilágyit, hogy vendéglátója bölcsebbnek látta, ha a szülők elől elhallgatja a tényeket.⁵⁵ A családi környezetben hamarosan megerősödött. Nemcsak az egyetemi előadásokra járt el, a berni könyvtárnak is gyakori látogatója lehetett, Samuel Morlot bibliothecarius személyes ismeretsége révén.⁵⁶ Anyagi helyzete is rendeződött: Escher főkonzul – volt ausztriai generális – gyermekének nevelője lett.⁵⁷

Svájcban széles körű teológiai, világnézeti, ízlés-, és életmódbeli hatások érték, sőt szemléletét tartósan megváltoztatták. Közülük kettő tűnik a legfontosabbnak. Az egyik, hogy e vallásilag és etnikailag sokszínű köztársaság valósággal predesztinálva volt a toleranciára. Az uralkodó teológiai irányzat, a keresztényi élet morális elemeinek fontosságát hangsúlyozó „ésszerű ortodoxia” szorgalmazta például a protestáns felekezetek közeledését. Az erős békességre törekvés még a dedikációkban is hangot kapott.⁵⁸ A másik, hogy Bernben Szilágyinak régi óhaja teljesült: huzamos ideig élvezhette a francia szellemet. A „Stammbuch” francia nyelvű bejegyzései egy kivételével itt születtek.⁵⁹ Még L. Scheurer sorai is francia nyelvűek!⁶⁰ Az sem lehet véletlen, hogy e két hatás összegződött: a tolerancia francia nyelvű eposzát – Voltaire Henriade-ját – két Svájcban tanult debreceni diák fordította magyarra: Szilágyi Sámuel⁶¹ és Pétzeli József.

Szilágyi egyébként, mint későbbi leveleiből tudjuk,⁶² látogathatta a berni egyetem kísérleti fizikai előadásait is. Bár házigazdája Scheurer a „fontolva haladók” közé számítható, ifjúkori angliai tanulmányútján a bölcsőjénél tanulmányozta a newtoni fizikát, sőt

54. Samuel Scheurer 1717-től a görög és a héber, majd 1735-től 1747-ben bekövetkezett haláláig a teológia professzora a berni egyetemen.

55. R 607/48d/2.

56. „Duce Deo Comite Fortuna. Viro Genere et Virtute Clarissimo Fratri in Christo Charissimo, Commensali olim suavissimo bona omnia animitus apprecatur sique memoriam cum omnigena divinae benedictionis accumulatione commendat Samuel Morlot V.D.M. H. Bernae, p.t. Bibliothecarius. Bernae, 18. novembris, 1741.” R 607/36 69. p.

57. Molnár Ágnes: *Debreceni arcok a felvilágosodás századából*. Bp. 1939. 24.

58. „Nulla salus Bello Pacem te poscimus omnes. Hoc in signum amicitiae nunquam intermorturae cum omnigenae Benedictionis appreciatione adicere voluit G. Freudenberger Helv. Bernae. V.D.M. Bernae, 18. Nov. 1741.” R 607/36 70. p.

59. De Rais, J. A.; Schmidt; Hermann. Jean Francois.

60. „Si d' une home prudent et Sage
je fais quelques fois le portrait
Chacun d' abord le reconnoît.
on dit voila sa vraie image.
Si je dis quil est vertueuse.
Civil, affable, officieux,
Tendre envers ses amis, égal, toujours le même
Toujours de la sagesse écoutant les leçons,
d' un entretien aisé d' une douceur extreme.
C' est Silvan dirat on nous le reconnoissons.
L. Scheurer Bernae, le 4. Decembre 1741.”
R 607/36 15. p.

61. Voltér Urnak Henriása. Magyar versekben frantzia nyelvből fordítottat . . . idősb Szilágyi Samuel Ur által. Posonyban, 1789.

62. R 607/48 d/14.

Newtonnal való személyes kapcsolatának is köszönhető, hogy a Royal Society később tagjai közé választotta.⁶³

„Virtute decet non sanguine niti” – írta Scheurer Szilágyi könyvébe, bár folytatásként⁶⁴ – sőt leveleiben is⁶⁵ – felmagasztalta tanítványa virtusait. A franekeri „extreme gonosz” emberrel való konfliktus után ismét egy halvány jele annak, hogy a „Stamm-buch”, ha nagyon áttételesen és finoman is, de a beíró asszociációi révén tükrözheti a valóságot, esetenként nem csupán stílus és ízléstörténeti adalékokkal szolgál. Scheurer leánya és Szilágyi között ugyanis a berni esztendő alatt erős érzelmek szövődtek, aminek szabályos leánykérés lett a vége. Scheurer nagyra becsülte vendégét és nem zárkózott el. A házasság feltételeit írásba is foglalták. Végül Scheurer 1743-ban az osztrák örökösödési háborúra, a Magyarországon dúló pestistjárványra, és a „vallásüldözés új pestisére” hivatkozva, az állandó sürgetés ellenére sem engedte leányát Magyarországra. Amikor ezután nem sokkal Szilágyi megnősült, mégis Scheurer volt, aki több levelében érezte neheztelését.⁶⁶

Néhány dolgozatban olvasni Szilágyi bázeli, genfi, sőt angliai tanulmányairól is.⁶⁷ Az eddig tárgyalt városokon kívül huzamosabb tartózkodást az idői korlátok miatt sem tételezhetünk fel, angolul pedig minden kétséget kizáróan Debrecenben tanult meg.

Zürich

December első hetében indult hazafelé és 1742. január 17-én már Bécsbe érkezett. (Ld. Melléklet IV.) Így Zürichben csak néhány hetet tölthetett. Később mégis gyümölcsözőnek bizonyult ez a tájékozódásra, kapcsolatteremtésre elégséges rövid idő. Johann Jacob Breitinger⁶⁸ a „tökéletességre vitt tudományos vándorlás gyümölcszeivel hazatérő ifjúnak” később engedélyezte, hogy a debreceniek az ő logika könyvét jelentessék meg Szilágyi Sámuel kiadásában.⁶⁹ Johann Jacob Zimmermann híres természetjogász és egyháztörténész, aki megírta az ateizmussal vádolt neves férfiak apológiáját, korántsem racionalista jelmonddal szerepel: „Multum in Theologia profecit, qui quaedam Nescire didicit.”⁷⁰ A professzorok közül Jacob Lavater is megtisztelte soraival magyar látogatóját.⁷¹

63. *Tempe Helvetica* ... Tiguri, 1736. 331.

64. „... Rev. ac praestantissimo hujus albi possessori D. Sam. Sylvano, omnis verae virtutis ac pietatis solidaeque eruditionis sectatori strenuo suo per annum auditori *σπουδῶς* amicissimo suavisimo cum calido et *εὐδοκίᾳ* omnisque reliquae *εὐπραξίας* voto apposuit Sam. Scheurer V.D.M.S.S.Th. et H. pr. Soc. Reg. Ang. et Bor. membr. Bernae, a.d. VI. Dec. 1741.” R 607/36 14. p.

65. R 607/48 d/3.

66. R 607/48 d/8-9.

67. Molnár Judit: *Egy ismeretlen debreceni Milton-fordítás*. In: Irodalomtörténet 1983./1. 159.

68. „Nescire velle, quae Magister optimus

Docere non vult; erudita Inscitia est.

Pauxilla haec ad commendandum sui memoriam cum voto felicis reditus, omnisque prosperitatis L.M.Q.P. Joannes Jacobus Breitingerus. Artis cogitandi et dicendi prof. Tiguri, ad. d. XIV. Decembris 1741.” R 607/36 21. p.

69. Breitinger, Johann Jacob: *Artis cogitandi principia*. Debrecini, per Joannem Margitai, 1742.

70. „... Pauca haec Doctissimo hujus Albi Possessori in sui memoriam adponere et faustissima quaque apprecari voluit. Jacobus Zimmermannus prof. theolog. Tigurinus. Tiguri, 16. Decembris 1741.” R 607/36 19. p.

71. „Reverendo atque Praestantissimo D. Sam. Sylvano post perfectam literariam peregrinationem cum fructu et spe magna in Patriam remeanti honoris amittitiae causa inscripsit, simul sui memoria cum voto omnigenae felicitatis aemendavit. Jo. Jacobus Lavaterus. S. Theol. Prof. Tiguri Helvetiorum D. 14. Decembris 1741.” R 607/36 20. p.

Szilágyi utazása közben tanulmányain kívül nemcsak az oktatási módszerek, a könyvek és a könyvtárak foglalkoztatták. Érdekelte a városirányítás módja is. Felkeresett több városi vezető⁷² és könyvtárából került a Debreceni Kollégium könyvtárába egy berni törvényeket tartalmazó kézirat gyűjtemény.⁷³ A peregrináció az államtanácsot sem csupán az „eretnek”, veszélyes és tiltott könyvek tömeges beáramlása, vagy a merkantilista gazdaság⁷⁴ szempontjai miatt izgatta. A diákok fontos „diplomáciai” feladatokat is elláttak. Nemcsak külföldi nyomdászokkal, mechanikusokkal tárgyaltak, hanem segélykérő leveleket közvetítettek és informáltak a protestáns közvéleményt a tényleges hazai állapotokról. Az államtanácsban elhangzott olyan nézet is, hogy a peregrinusok okozzák a republikánus eszmék terjedését Magyarországon.⁷⁵ A természetjogban és a protestáns államelméleti irodalomban jártas vándorok valóban nyitott szemmel jártak a világban!

Wilhelm Hieronimushoz írott levelén kívül szüleihez küldött értesítéséből is van fogalmunk Zürichből (Innsbruckon, Klagenfurton, Alsó-Ausztrián át) Bécsig vezető útjáról. (Ld. Melléklet IV.) Természetesen a világosság forrásaitól érkező ifjút itt nem Bécs fényei készítették időzésre. Egyháza érdekében is kíváncsi volt, hogy otthonosan forgódjon abban a közegben, ahol egymást érték a protestáns gravaminális küldöttségek.

Szilágyi Sámuel további élete folyását meghatározta, törvényszerűen kijelölt merdebe kényszerítette ez a harmadfél esztendő. Sokkal inkább, mint amennyire a csekély számban és véletlenszerűen ránk maradt források bemutatásakor érzékeltethető volt. Tartalmi kérdéseket ezúttal csak felületesen érinthettem, pedig a peregrinusokkal kapcsolatban gondosan mérlegelhető, hogy a megismert új eszmékből melyek váltak sajátjukká. Bármilyen legyen is e vizsgálódás eredménye, az kétségre vonhatatlan, hogy a több ezer⁷⁶ 18. századi protestáns vándordiakot ért szellemi hatás felmérhetetlen értékű, mégpedig azáltal, hogy a „bujdosók” visszatérésük után Szilágyihoz hasonlóan szószéken vagy katedrán *hivatasos „vélemény formálóként”* tevékenykedtek. Közös erőfeszítésük eredménye megújította a magyar kultúra épületét.

Melléklet I.

Isten Ő felsége gondja viselése legyen Tiszteletes Atyám Uramon, Szerelmes hozzá tartozóival együtt.

Tiszteletes édes Atyám Uram! a'Kegyelmed édes Atyai levelét 15 Maii, nagy örömmel vettem a midőn Tiszt. Atyám Uramnak egészsége felől tudósítottam. Az Ur Isten Tiszt. Anyám asszonyt is építse s' erősítse, a' kis ötsétskemet pedig nevellye s' éltesse. A mi eddig való költésemet illeti, meg vallom hogy soha magammal el nem hitethettem volna, hogy a pénzfel mellyet fel hoztam Leydában, tsak esztendeig érhettem volna meg. Oda haza létomben is senki nem mondotta, mivel mind azt reménlettük hogy a beneficiumra mindjára, avagy tsak nem sok idő vártatva succedálhatok, más az, hogy

72. „Dulcior est post pericula fructus. Absolutis itineribus periculosissimis fructum studiorum Tig. Hel. apud exteros collectorum vel uberrimum reverendo huyus Albi possessori animitus apprecatur. Johannes Frisius Senator et questor reipubl. Tigur. Tig. Helv. die. 17. December, Anni 1741.” R 607/36 6. p.

73. R 457. „Ordnungen und Erläuterungen von Bern.”

74. Klein Gáspár: *Az államtanács állásfoglalása a protestánsok külföldi iskoláztatásával szemben.* In: Egyháztörténet 1943. 215. A Helytartótanács vallásügyi bizottságának kimutatása szerint, ha az 1742 és 1761 között távozott 700 protestáns diák csak fejenként 300 Rhénes forintot vitt is magával, az 20 év alatt 200 ezer forint. Mint láttuk, Szilágyi már az első évben 500 forintot költött!

75. Klein Gáspár i.m., 226.

76. Kosáry Domokos (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp., 1980. 128.) bő fél század alatt 2000 vándordíakkal számol.

talám D. Buzinkai⁷⁷ uramon kívül régtől fogva nem próbálta magyar a Leydai lakást. Másként ha eleve tudhattam volna, hogy ily sokáig kellessék várakoznom, kétszég kívül állapotomhoz és állapotunkhoz valamivel inkább tudtam volna magamat alkalmaztatni. Gyakorta volt úgy dolgom, hogy T. Schultens uram el merete mondani, hogy két vagy három hetek alatt a dolog meg leszzen. Egyéb aránt semmiben másban költésemet nem sugorgathattam volna, hanem ha könyveket éppen nem szereztem volna, mellyek nélkül kevés profectusimban a' mint a posteriori már látom meg bánhatatlan károm és rövidségem esett volna. Az utamban is valamit lehetett volna compendizálni, hallom hogy némelyek 50 s 60 forintokkal bé érik az Impériumon által való utat, talám tiszteletes Zelizi uram meg beszélhette volna a módját. Én mind a német nyelvnek kívánván valami hasznát venni, mind pedig keveset experiálni vigyáztván néha a jó alkalmatosságra melly felől mindenkoron szoktam volt tudakozódni, némely fő városokban, két s három napot mulattam és ezért Győrtől fogva Leydáig való utazásom leg alább is 80 Rhen forintokban 100 Belga forintokba fel került. mert a'mint Szathmári⁷⁸ uram s' társai beszélik, harmad napig is alig kaphattak Siléziában s' egyebütt főtt ételt. Uti ruhát Bétsbén vettem volt, s' azt minthogy itten éppen tisztességtelen lett volna, Frankofurtban el tseréltem elég szép s' majd azon ujj ruhánn felyül meg toldván három arannyal s' egy forintal úgy hogy mintegy 34 Rhen forintomban esett. mert mivel Francofurtól fogva tudtam, hogy egész Leydáig hajón fogok jönni, gondoltam, hogy tisztességesen meg kimélhetem. Mig itt lakom meg fogom véle érnei. Télre pályábot (azt itt igen viselik) tsináltattam⁷⁹ volt s'ha Isten... engedí a jövő télen is hasznát vészem. Maga jól tudja Tiszt Atyám uram mely sok aprólék, ing, strumff s' egyéb kell a német öltözethez, s' mennyiben szokott kerülni a házba sapon, esőben ujjas köpönyeg, perruque s.a.t. Nekem minden öltözetem, minden aprólékos holmival együtt plus minus 100 Rhen 125 Belga forintokban fel került, a' mint computálhattam. A könyveim állanak a leg többen. Probáltam egy darabig miben álljon a szükséges könyvek nélkül való tanulás. Igen úgy szokták ugyan már ma, hogy tsak az el menetelkor vegyenek könyvet, de másként úgy sem érkeznének mindenütt azok olvasására, kívált a' mint kellenék, ha egy nap 8 s' 9 Collegiumok vagyon. Én a' mi keveset szerzettem elsőben itten, annak utánna bővebben oda haza, ha az én jó Istenemnek tetszenék, kívánnék vélek esmerkedni. Mondották ugyan nekem hogy az ilyenekre költenem vesztegetés, mi hasznát vészem, hiszen soha is nem irok ezekből praedikációt, gyermekség az ilyenekben törni magát az embernek. Egyébbel magamat excusálni nem tudtam, hanem hogy bár nem praedikáció kezdenők a tanulást, talám azután ahoz is jobban értenék. Én is tudtam otthon praedikációt mondani, már nem hiszem hogy tudnék, avagy tsak mernék, mihi quod primu est in intentione ultimum est in executione, a' grammatikában is leg hátul vagyon a Poësis. Könyveim számát s' árrát Belga pénzre szólván reménlem nem leszzen terhére Tiszt. Atyám Uramnak, ha le fogom írni.

<i>In folio</i>	<i>Belga flor.</i>	<i>Stüfer</i>
Sethi Calvisii Chronicon		4,—
Robinson Annales Mundi		1,10
Historiae Romanae Scriptores Omnes		4,10
Potteri Archeol. Graeca		9,6
M.A.Cocc. Satellic. Histor.		1,8
Scriptores rer. Hungaric.		4,8
Erasmi Adagia		1,—
Ma. Bajlii opus chronolog.		,18
Hejdegger corpus theolog.		8,5
Ortelius de bellis inter Turcas et Christianos		,16
Plutarchi op. oia Gr. et lat.		14,3
Dionys. Halicarn. op. o. G. et lat.		6,44
Herodotus H. Stephani		4,8
Thucydidi. ad schol. gr. et L.		5,6
Pollucis onomasticon Ed. op.		9,16
Appianus Alexandrinus		2,—

77. Buzinkai György 1737-től 1768-ig debreceni orvos. 1729 és 1736 között Brémában, ill. Németalföldön tanult.

78. Szathmári (Paksi) Mihály (1715–1778) sárospataki professzor 1738-tól 1742-ig tanult Németalföldön.

79. Hosszú köpönyeg.

In folio

Lycophron Potteri et varior.	3,12
Fl. Josephi op. oĩa gr. lat.	2,15
Justinus Martyr Sylburgii	,10
Athanasii op. oĩa gr. lat.	3,—
Clement Alexandrin op. omn.	3,5
Photii Bibliotheca ed. Hes. . .	3,10
Scap. lexicon gr. et lat.	3,5
Hofmanni Lexicon universale edit. prima	10,10
Plinii Hist. Nat. cum not. Dalecampii	3,10
Seneca cum not. varior.	2,18
Mausol. Ducũ Hungariae	1,12

In quarto

Schultens gramm. hebr.	4,5
Erpen, rud. arab cum clavi Dialecti Scult.	2,10
Schult. Orig. in Hebr. tom. 2.	4,14
Schult. de Defect. et Haririi poeta Arab. cum not Scult.	1,10
Cic. op. oĩa. cura Schrevelii'	1,16
Longinus d. Sublim. Gr. lat.	2,11
Aristotelis Politica	,7
Phaedrus cum not. Burm.	3,—
Casauboni exercit. contra Baron. . .	,16
Fueslin Conclavia Rom. refu.	1,—
L. Bos. Bibl. Gr.	2,6
Stobaei dicta poetarum	3,8

In octavo

Lampe Hist. Eccl.	1,12
Alting. Gram. hebr. Chald.	1,10
Aelianus cum not. Periz.	3,6
Opusc. Mythol. Pys. Eth. G.L.	1,18
Vitsii Exercitat. Acad.	,8
Nieuport et Hildebr. Antiquitat. Rñae	1,12
Tursell. epitom. hist. univ.	,13
Aristaeneti Epist. gr. lat.	1,2
Nieuport Histor. Rom.	2,6
Erasmi colloquia	,15
Pomey Pantheon Myth.	,8
Natalis comitis Mythol.	,12
Caussini Symbolica Aegyptor. Sapientia	,14
Orphaei argonaut. gr. lat.	,19
Taquet Arithmetica	,8
Weidleri Instit. Matheseos	1,10
Schrevel. lexic. gr. lat.	1,—
Liber Jobi Homérico carmine redditus	1,2
Macrobius cum not. varior.	3,—
Hesiodus cum sectionib. Graevii Hesiodeis	1,3
Gronovii Decreta Romana pro Judaeis	,14
Clavis Homerica	1,2
Festus de verbor. [.]	1,4
Pindarus gr. et. lat.	1,6
Aristophanes gr. et lat.	,15
Justinus cum notis varior.	,10
P. Melae de situ orbis c.n. Vossii	1,10
Puffendorf introductio in hist. universalem germ. 2 tom.	1,12
Theophilus Episc. Antioch. ad Autolycu.	1,2
Polyaeni Stratagemata gr. et lat.	1,—

Biblia Hebraica	7,10
Masson Janus reseratus	,14
Schaaf opus Aramaeu	1,4
Ryckius de Capitol. Rom.	,10
Cantelinus de rep. Romana	,12
Valer. Maximus cum not. var.	1,10
Aulus Gellius	,10
Hottingeri Analecta	,12
Flenderi Logica Clauberg.	,14
Alexandri ab Alexandro dies genialis	,7
Petavii Rationar. Tempor.	,6
Neocori et Sickii Bibliotheca novor. libror.	2,5
Fabritii Biblioth. Latina	2,14
Reimanni Ilias post Homer	,10
Buxtorffii lexicon hebr.	,18
Horrei obs. Miscell. in auct. graec.	2,—
Sanctii Minerva cum commentariis Jac. Perizonii	3,14
N. Testamentū gr. cura Mastricht	2,5
Verwey nova via docendi graec.	1,—
Homeri Ilias ex recens Clarke	1,10

Dono item Nibilissimi adolescentis Hieronymi de Wilhelm humanioribus litteris deditissimi possideo Scriptores Histor. Augusta cum commentar Isaaci Casauboni et Clavi Salmasii 2. volum. Item Maittaire tractatum eruditissu de Dialectis Graeciae.

Ezekon kívül ha mi vagyom is, igen aprólékos, azért is azokat csak el hagytam. Egyéb féléket tellyességgel nem akartam szerezni, hanem a' mellyek egyenesen tzelomra tartoztanak.

A német nyelvben Asztalnál, Collegiumoknál gyakran vagyom exercitiumom, reménlem nem lészen benne semmi károm. A belga nyelv pedig erővel is rám ragadna ha köztök laknám, hogy ugyan ex professo tanuljam, mint a német nyelvet, arra sem időm s' talám kedvem sem lenne. Nagyobb szerencsémnek tartanám, ha frantziául tanulhatnék, itt ugyan arra egyéb mód nem lehetne, hanem ha grammaticából valami praeceptor manuctioja alatt tanulnék. De amint Tiszt. Schultens uram szokta mondani: impossibile ze ut vinus ac liberrimus lingvae usus intra angustas grammatices paedagogor regulas concludati, mindazonáltal talám ad még Isten módot benne. Ha bizonyos állapotban volnék mind jobban lehetne az effélékről gondolkoznom. Nyoltz hónapok alatt az ebédem áll 107 Belga forintokban. a szállásom fél esztendeig 30 B. forint, azon kívül a discretio. Cafféra, theára, nád-mézre . . . kenyérre, sajtra, serre, s' néha borra 8 hónapig csak 60 B. forintot tudok. hát még egyébre a' mi az ember körül szükséges, gyertyára a' télen törffre,⁸⁰ papirosra, levélre (de ki tudná mind elő számlálni). Egy szóval soha meg sem gondolhattya az ember mikre kell a pénze, míg maga nem próbálja. Ha az én pénzemen beneficiumon akárhol lehettem volna, szégyenleném a szükségét három esztendeig említeni is. Tudom nei, sok Magyar volt volna ugyan a' ki Collegiumáért ezt a' költséges várakozást fel vállalta volna. De imé nem lön hijjában, mivel a Jó Isten dolgunkról kegyelmesen gondolt viselt. Immár a Mélt. Curátorok székin a dolog meg disputáltatván, mind kettőnknek determináltatott a beneficium. Más egyéb hátra nintsen, hanem hogy a Méltóságos Ordók által confirmáltassék. Szinte ma reggel mene el Tiszt. Schultens uram (a' ki mind kettőnknek majd édes atyánk) Hágában Mélt. Gróf Wassenaar uramhoz,⁸¹ hogy az ordók előtt mennél hamarabb véghez mennyen a dolog. Tiszt. Schultens uram úgy reménli, hogy egynéhány hét alatt bé állhatunk. A bé állás is jól fel fog kerülni, mert a házban a pusztá falnál egyéb semmi nem szokott lenni. Ugymondják Deáki uramék,⁸² hogy mintegy 45 forintban fel kerül, de az osztán a successornak megént meg kell fizetni. Ezen kérem alázatosan Tiszt. Atyám Uramot s' Tiszt. Professor uraimékat, hogy ha már az Isten meg

80. Tőzeg, tüzelőanyag.

81. Joannes Henricus a Wassenaer. 1727–1745-ig az egyetem kurátora.

82. Deáki (Filep) Sámuel (1713–1768) Deáki F. József erdélyi szuperintendens fia, kolozsvári lelkész.

engedi ez beneficiumot consequálni, successorom felől még jó eleve gondolkozzék Kegyelmetek, olyan kellenék, ki nem is maga meg unt legény mert nehéz az olyannak clastromban három esztendeig lakni, és ki a' Deák, s' Görög és Zsidó nyelveket ne csak in corrigé tanulta volna, sőt még eleve magát olyanokra készitené. absque oi ambitione mondom, hogy Szathmári Király Uramon kívül is s talán magamon is Schultensnek sem ít, sem egész Magyar országon még egy Magyar tanítványa is nintsen Er[délyben] pedig T. Csepregi⁸³ és Verestói⁸⁴ Uramékon kívül. Tudom hogy bánt ő kegyelmével egy ember, in cuius verba et regulas ab ipso Enyediensibus praescriptas fere vírái. Én tartozom Tiszt. Atyám Uramnak, Collegiumunk betsületére vigyázni.

Vajha pedig cursusomban öt hétig tartó minden napi hideglelés által ujjonnan nem impediáltattam volna! Tsak kitsinyben úgy nem valék, mint ez előtt két esztendővel szüret után. Azzal a költés is szaporodott. De 'Tsak ugyan az én jó Istenemnek kegyelmességéből már meg épültem és a doctor commendatíójából Trajectumban négy napi recreatióskára fordultam volt a' mely is nagy meg ujulásomra lett. Az én temperamentumomhoz itt a' mint vettem észre nem igen tudnak a doctorok. Ez a nyavalya itten majd közönséges volt a tavasszal. Én soha is nem láttam és az itt valók is oly rut időkre mint itten voltanak nem emlékeznek. Talám már egészen meg tisztulván, és az Belga éghez, éléshez szokván egészségesebb leszek. Ad extremum Tisztel. Atyám Uramat, egész házával együtt Istennek óltalmában ajánlom. Az irgalmas Isten Kegyelmeteket és azt az egész Keresztyén Várost a' maga ítéletei között is tartsa meg s' hallattassa mindenkoron velünk örömdetes hireit. Én pedig maradok Tiszteletes Édes Atyám Uramnak Kegyelmednek alázatos szolgálja s' engedelmes fia Szilágyi Sámuel mp. Lugd. Batav. 19. Maii. 1739.

Tekintetes Bíró Uramnak írott levelemet includáltam. Tiszteletes Praedikátor és Professor Uramékat nagy alázatossággal köszöntöm. ennek utánna ő kegyelmeknek levél által is kötelességemet meg mutatom. Deákul írnom talán helyesebb leszen. Tiszteletes Anyám Asszonyt, kedves hugaimat és ötséimet köszöntöm. Ugy szintén Szilágyi Mihály Bátyám Uramat háza népével együtt és Tek. Csatári István Uramat, az D.D. Senior és Primariusokkal együtt és a' Kik még rólam jól emlékeznek. Tiszt. Schultens Uram köszönti Tiszt. Atyám Uramat, Tiszt. Professor uraimékkal együtt és midőn a dolog egészen véghez megyen, maga is fog írni ő kegyelme. Köszöntik Tiszt. Atyám Uramat az itt lévő Atyafiak, és Szathmári Mihály kedves barátom uram. Doctor Buzinkai Uramat igen szépen köszöntöm, mostan ő kegyelmének levelet nem írhattam. Kérem alázatosan ne terheltekké ő kegyelme, tudván az én constitutionat énnékem tanácsot adni, hogy lehetne itten az egészségemre leg jobban vigyáznom és valamely praescriptioikat is írni, in spec. contra febrim,⁸⁵ eiusq̃ speēs et tymptomata. R 607/48d/1.

Melléklet II.

Istentől mindennemű lelki és testi áldásokat kívánok Kegyelmeteknek.

Tiszteletes Édes Atyám Uram, úgy tettem volt fel magamban, hogy elsőben utolszor írt levelemre válasszát várjam Kegyelmednek: de minthogy bizonyosann nem tudhattam, ha fog é az mostanság érkezni, vagy sem, és egyszersmind féltem is attól, hogy ha valami módon el fog tévedni (mint már három egymás után, a' melyekről írt volt Kegyelmed utolsó, tudniillik 25 Decembris datátí levelében) valami hátra maradás esik dolgomban. elébbeni szándékomat meg változtatom. Irta volt Tiszt. Atyám Uram, hogy harmadik esztendejét Academicus cursusomnak másutt akarja Kegyelmed vélem el tölteni; a' melyben mint mindenben egyébben is a Kegyelmed akarattya szerint kívánok tselekedni. Nem tudom, ha innen Helvetiáig való utam, nem többen fogna é kerülni, mint egész hazáig. mivel hogy mindenütt a' szárazonn kellenék utaznom. Másként a tsendes lakásért szeretném ha ottan egy esztendőt tölthetnék. Itten a' szállásra és mindennapi szükséges dolgokra alig lehet száz Belga forinttal bé érní. Ha 50 forintot tennék hozzá, Német Országnak akármelyik Academiájában alkalmasint bé érném véle, és egyszersmind a könyveimnek le vitelére is jó alkalmatosságom lenne. De ezen dolgomat Tiszt. Atyám Uram dispositíójára bízom. Tsak éppen arra kérem Tiszt. Édes Atyám Uramat Kegyelmedet, hogy a szükséges subsidiumról provideállyon. Bizony annyira meg szűkültem, hogy ha a' minap Tiszt. Theol Professor Laan Péter Uramtól tíz aranyat költsön nem kértem volna, még a mindennapi költsékre is elégtelen volnék. Azt pediglen oly conditio alatt kértem, hogy leg fellyem Juliusnak végén meg fizessem. Mikorön Franequerában érkeztem nem hiszem, hogy egy aranyom volt volna. akkoron egytől is mástól is kellett költsön kérnem, in specie Vetsei Gergely⁸⁶ uramtól 5 aranyat. úgy hogy

83. Csepregi Turrkovics Ferenc (1700–1758) kolozsvári professzor.

84. Verestói György (1698–1768) református püspök.

85. Hideglelés ellen.

a mely száz forintokat küldött volt a' télen Tiszt. Atyám Uram, mikoron az adósságimat le fizettem, bé foglalván fél esztendeig lakásomat is, alig maradt 20 forint belőlök. Ilyen állapotban töltök most minden órán egy esztendőt Franequerában. Nem tsuda hát édes Atyám Uram, ha itten, sőt hazámon kívül való lakásomat is meg untam, soha ugyan az én Istenem gondja viselése és a Kegyelmed édes Atyai jó akarattya felől nem kételkedtem: de mikor állapotomat meg gondoltam, egy felől a Kegyelmetek miatt való bú és félelem, más felől a nagy szegénység és kétséges állapot levén rajtam, sokszor alig erigálhattam magamat. E mellett az itt való nyomorúságos élés is úgy meg húzott, hogy ha még sokáig itt fognék lakni, talán a mindennapi functiókra is tehetetlen lennék, és ha választást kellenék tennem, inkább kívánnék haza menni és ottan valami időt privatim tanulásra adni, mint itten még egy esztendeig maradni. Ceterum kérem alázatosan T. Atyám Uramat, hogy mint hogy az idő közelget, tudósíttson Kegyelmed a' jövőendő esztendőbeli statiomról és ha lehetséges idejében succurrályn. A pénz szint olyan hamar hozzám érkezhetik mint a' levél. Más képpen nem tsak el nem mehetek innét, de itt sem maradhatok tovább. Talán a Tek. Nemes Tanács is meg fog rólam emlékezni. Bizony ha el gondolom, mennyi kellenék még egy esztendeig fel való fenn lakásomra, télen köntösre, egy néhány darab könyvre, azoknak levitelére, és le menetelemre, ezeknek bé tellyesedését majd reménleni sem merem. Én arra kérem alázatosan T. Atyám Uramat, hogy miben légyen az én állapotom, mennyi succursus várassak írja meg Kegyelmed, hadd szabaduljak meg már valaha, ettől a sok félelemtől, kételkedéstől és dolgaimat jobban tudjam intézni. Ez előtt circiter három héttel tőlünk el-ment Tiszt. Abats⁸⁷ Uramtól (a' kit a kegyelmed szeretetében ajánlok) küldöttem T. Atyám Uramnak az T. Honert és Schultens Uram között való veszekedést.⁸⁸ Ő kegyelme meg fogja beszélni T. Atyám Uramnak, mennyit küszködém itten egy extreme gonosz emberrel; a punctumokat a' mellyeket a Senatus Academicusnak bé adtam meg fogja látni Kegyd. Bizony vétkeztem volna, ha sok szomorúságit ezekkel is terheltem volna T. Atyám Uramnak. Köszöntöm alázatosan Tek. Bíró Uramat, a Tek. Nemes Tanácsot, T. Praedikátor és Professzor Uraimat és minden jó akaró Uraimat. Végezetre kívánom, hogy ezen levelem talállyá kívánt jó egészségben Tiszt. Atyám Uramat és Anyám Asszonyt kegyelmeitek, úgy szintén Mária hugomat és Mihály ötsétskémét. Isten ő felsége tartsa meg friss jó egészségben, békességben Kegyelmeitek és annak idejében láttassa meg velem örömmel. T. Atyám Uramk alázatos szolgálja s' engedelmes fíja Szilágyi Sámuel. Franequarae Frisior. 1740. die 27. Április.

R 607/48 d/3.

Melléklet III.

Lecturis S. et P.

Talem sese mihi, omnibusque, per totum annum, quo hic fuit longe praestantissimus, et erutioris indolis vir Samuel Szilágyi Hungarus; comprobavit ut sive vitae morumque habeatur ratio, sive ad studia et in iis progressus spectetur nemini secundus sit habendus. Institutiones etiam nostras summa cum diligentia frequentavit seseque mihi auditorem praestitit, adtentum, modestum, et verba optimum: ad interrogata denique dextre et perite respondit. Quibus nominibus cum mihi sit et futurus sit semper acceptissimus; sua [...] optima nota Eum omnibus velim commendatum; nullus dubitans quin Divina secundante gratia vir Dei sit futurus, quo Ecclesia aedificatur. Quae meorum votorum summa est. Dabam Franequarae IV. Non. Jul. 1740. H. Venema

R 607/48 c

Melléklet IV.

Az Ur Isten mindennemű áldásával s' állandó friss jó egészséggel szeresse Tiszt. édes Atyám Uramat kegyelmedet szívesen kívánom.

Tiszteletes édes Atyám Uram immár az Uré légyen a' ditsőség ez hosszas, terhes és költséges utazásom sőt igazán mondhatom bujdósásom után 17 praesentis ide érkezém tökéletes jó egészségben. úgy hogy ez ily kemény időben többnyire éjjel nappal lett utazásom nem hogy erőtelenítésemre szolgált volna;

86. Vecsei Gergely (+1767). 1738-tól 1741-ig Németalföldön tanult, majd nagyharsányi lelkész.

87. Abacs János (+1788) 1734-től 1741-ig Franekerben tanult, 1773-tól nagyenyedi esperes.

88. Johannes van der Honert professzor (1693–1758) különösen aktív volt mindenféle teológiai polémiában, szabadosság és rajongók ellen egyaránt.

de a' melly az én Istenemnek hozzám való nagy jó volta egész [...] volt. Itten Erdélyi Ágens Dömjén Gergely Uram⁸⁹ hozzánk való nagy adfectioját ebben is meg kíváná mutatni hogy a'Vendég fogadóból a' maga szállására vive. Immár mennél hamarébb innen hazafelé indulnék, de mivel minden költségem ez eddig való utamra el ment, Bernából pedig még csak a' fekete ruhámat sem lehetek el hoznom, (mivel majd egész 60 mérföldig lóháton kellett jönnöm) itten szükséges képpen valami oltó köntös kellene tsináltatnom, és mivel ő kegyelme körül is mostan elegendő költség nintsen, alázatosan kérem Tiszt. Édes Atyám Uramat, hogy ez úttal is édes Atyai grátiaját szegény meg szűkült fíjához meg mutatni méltóztassék, és leg alább húsz aranyat számomra fel küldeni ne terheltelessék. Ugy gondolom, hogy Nemz. Forró Uramnak itt lévő Wohlgemuth urammal⁹⁰ vagy onolyatén correspondentiája, hogy az ő kegyelme comissiojára az említett Wohlgemuth uramtól azon summát fel vehetem. A mellyben nem is sok késedelem telnék, mivel postán véghez mehetne. Azonban nem fog ártani itten is kivált Dömjén Gergely uram mellett egy kevés időt töltönnem. Ő kegyelme Tiszt. édes atyám uramat szívesen köszönti, és a' következő postán a' kegyelmed minap vett levelére válaszolni fog.

Tiszteletes Professor Szilágyi István⁹¹ uramat alázatosan kérem, hogy leg első postán specifiálly meg ő kegyelme azokat a' juridicus könyveket a mellyek felől nekem Bernában csak in genere irt vala és egyszersmind pénzt is az fellyebb meg irt módon reájok küldeni ne sajnáljon, mivel elegendő költségem nem fog lenni. Nagy nyereségemnek fogom tartani, ha miben szolgálhatok ő kegyelmének.

Tiszteletes Professor Maróthi György Uram⁹² számára is órát ugyan a' költségtelenség miatt nem veheték. De ha úgy fog tettezni ő kegyelmének itten szerzek, csak a szükséges sumtus eránt disponáljon ő kegyelme. Itten szinte olyan jó áron lehet venni, mint Helvetiában. Es in genere egyéb dolgok eránt is parantsolljon ő kegyelme. Dömjén Gergely Uram az ő kegyelme comissioit exsequálta a' mint a jövő postán maga is megfogja írni. En pediglen a leveletekben fogok szolgálni. Vasárhelyre mostan nem lehetek írnom, hanem a jövő postán el nem mulatom.⁹³

Köszöntöm nagy alázatossággal Tekéntetes és Tiszteletes Jó Uraimat és Patronusimat, és ha az Istennek úgy tettezik rövid időn szemtől szemben is meg fogom mutatni ő kegyelmekhez való nagy benefatiómat. In specie pedig Tek: Szilágyi Mihály Bátyám Uramat.

Végezetre kívánom, hogy Isten ő Felseje Tiszt. Édes Atyám Uramat, Anyám Asszonyt kedves hugommal s' ötsémmel mennél hamarébb láttassa meg velem jó egészségben és örömdetes állapotban, addig pedig és amíg élek maradok Tiszteletes Édes Atyám Ufam engedelmes fíja és alázatos szolgálja Szilágyi Sámuel mp. Béts 20 Jan. 1742.

R 607/48 d/4.

89. Dömjén Gergely erdélyi, majd 1748-tól 1762-ig magyarországi református ágens Bécsben.

90. Wohlgemuth, Daniel feltehetőleg osztrák kereskedő, aki a Debreceni Református Kollégium Könyvtára részére történő könyveszerzések alkalmával is több ízben közvetített nagyobb pénzüsszegeket.

91. Szilágyi (Tönkö) István 1721 és 1751 között debreceni professzor.

92. Maróthi György debreceni professzor (1738–1744), a Kollégium egyik legnagyobb tanár-egyenisége.

93. Szilágyi felvette utazása előtt a vasárhelyi utipénzét, de végül a szószék helyett a debreceni professzorságot fogadta el, lelkésznek maga helyett Szőnyi Benjámin ajánlva. Ld. Imre Mihály: *Szőnyi Benjámin levele Jakob Christoph Beck baseli professzorhoz 1766-ból*. In: Irodalomtörténeti Közlemények 1982. 71. 15. jegyzet.